

Кулініч О. О.,

начальник юридичного відділу

Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет»

СПЕЦІАЛЬНІ (ЮРИДИЧНІ) ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА

Анотація. У статті аналізується сутність спеціальних (юридичних) гарантій конституційного права на освіту людини і громадянина в Україні. Автором означена класифікація гарантій в цілому, яку почали розробляти ще вчені радянських часів. Узагальнюючи різні позиції вчених щодо категорії гарантій та спеціальних (юридичних) гарантій, автор надав власне визначення спеціальних (юридичних) гарантій конституційного права на освіту людини і громадянина. У системі спеціальних (юридичних) гарантій конституційного права на освіту людини і громадянина виокремлено нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Надана класифікація нормативно-правових гарантій. Підкреслено, що саме спеціальні гарантії носять фундаментальний характер, але лише у зв'язку з іншими гарантіями.

Ключові слова: гарантії, загальносоціальні гарантії, спеціальні (юридичні) гарантії, спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на освіту людини і громадянина, організаційно-правові гарантії, нормативно-правові гарантії, конституційні гарантії, галузеві гарантії, юридичний обов'язок, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Відповідно до загальновизнаних принципів, міжнародних документів, Конституції України, людина, її життя, а, отже, й права визнаються найвищою цінністю в державі та суспільстві. Але визначити принципи, проголосити засади та встановити відповідні права та обов'язки є лише однією зі сходинок побудови правової держави [1, с. 10] та громадянського суспільства в Україні, обов'язковим є сам процес забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Головним в процесі забезпечення основних прав людини є створення гарантій їх реалізації [2, с. 102], які, в свою чергу, мають складну систему функціонування.

Важливе місце в системі гарантій захисту прав і свобод особи посідають саме спеціальні (юридичні) гарантії, їм відведено основну роль – забезпечити реальність і дієвість, ефективність та об'єктивність встановлених державою прав та обов'язків, принципів, засад [1, с. 10].

В юридичній науці значна увага приділяється дослідженню спеціальних гарантій, як в аспекті прав та свобод людини, так і в інших не менш важливих питаннях. Не дивлячись на значні дослідження у державно-правовій науці, все ж не вироблено єдиної концепції щодо сутності та системи спеціальних (юридичних, правових) гарантій, а тим більше – спеціальних гарантій конституційного права на освіту людини і громадянина. Тому зазначене зумовило своєчасність і необхідність проведення дослідження за обраною тематикою.

Досить ґрунтовно питання юридичних гарантій в різних аспектах досліджували такі українські вчені, як О. Альонкін, К. Волинка, В. Кравченко, Л. Леонтєва, І. Магновський, Л. Наливайко, О. Скакун, О. Ситницька, М. Черкашина, Ю. Шемшученко та ін. та російські вчені, а саме: Н. Баїєва, С. Болдирев, В. Вергасов, М. Вітрук, О. Кудряшов, М. Лаврік, В. Нерсисянц, Л. Федорова, Є. Хазов та ін.

Юридичні гарантії конституційного права людини і громадянина на освіту у своїх дослідженнях частково розкривали такі російські вчені, як Г. Давтян, С. Деманова, М. Єгупова, М. Ібрагімов, О. Каштанова, І. Нікітіна, В. Рибакова, М. Смірнова, І. Тяпкіна, К. Чугунова та ін., дана проблематика вивчалася також й на теренах України в дисертаційних дослідженнях В. Боняк, М. Курко, Н. Ракши, К. Романенко та ін.

Метою статті є визначення поняття та змісту спеціальних (юридичних) гарантій конституційного права на освіту людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що в юриспруденції навряд чи існує категорія, яка настільки б часто застосовувалась і мала б разом із тим настільки широку семантичну форму, до якої входить найрізноманітніший зміст [3, с. 153], аніж гарантія.

Загальновизнаною класифікацією гарантій є поділ їх на загальні та юридичні, але необхідно підкреслити, що існують й інші класифікації, наприклад, як зазначає Г. Давтян, більш повною є класифікація, відповідно до якої весь масив гарантій поділяється на три групи: а) загальні; б) організаційні; в) спеціальні [4, с. 136-137]. В. Кучинський виділяє економічні (матеріальні), політичні, ідеологічні та юридичні гарантії, але при цьому стверджує, що гарантії свободи особистості є набагато ширшими, ніж гарантії юридичних прав і свобод громадян [5, с. 40-47]. Цікавою є також класифікація Л. Воєводіна, який виокремлює економічні, соціально-політичні, організаційні та юридичні гарантії прав і свобод [6, с. 56]. П. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних відносить економічні, політичні, духовно-ідеологічні [7, с. 7-8]. Подібної класифікації в своєму дослідженні дотримується й Л. Наливайко, і відносить до загальносоціальних – економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні (духовні) гарантії [3, с. 171].

Отже, окресливши лише незначну кількість класифікацій гарантій в цілому, яку почали розробляти ще вчені радянських часів, зазначимо, що в більшості досліджень науковці виділяють спеціальні (юридичні, інколи правові) гарантії, обґрунтовуючи це різними позиціями. Так, підтримуючи класичну класифікацію поділу гарантій

(загальні та спеціальні), надамо визначення поняття юридичних гарантій конституційного права на освіту людини й громадянина.

За своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини, стверджує Т. Заворотченко [8, с. 25]. Ю. Джепа також вважає, що гарантії – це сукупність певних умов. Такі умови існують не самі по собі і найбільшого ефекту досягають лише у спільній взаємодії. Тобто можна сказати, що це – певна система [1, с. 22]. В. Погорілко, В. Головченко, М. Сірий, розкриваючи питання юридичних гарантій, доходять висновку, що це – специфічний правовий засіб забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина [9, с. 40]. Юридичні гарантії – це закріплені в законодавстві засоби та спеціальні заходи, на які покладається забезпечення, здійснення й охорона прав і свобод громадян, задоволення їх інтересів, користування благами, що є в основі того чи іншого права або свободи, зазначив В. Нерсесянц [10, с. 60]. Як і попередній автор, Л. Тихомирова та М. Тихомиров під юридичними гарантіями пропонують розуміти законодавчо закріплені засоби та способи охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їхньої реалізації, а також засоби забезпечення законності та охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства та держави [11, с. 58], при цьому визначаючи суб'єктом права на гарантії також й певні організації. Юридичні гарантії конституційного права на освіту, як і інших основних прав і свобод, закріплюються, врегульовуються у чинному законодавстві, зазначає В. Боняк [12, с. 127]. Згідно позиції М. Ступової, гарантії прав і свобод – це умови, засоби, за допомогою яких забезпечується практична можливість користуватися наданими законодавством правами [13, с. 49], вважаємо, що дане твердження є не повним, оскільки зазначене акцентує увагу лише на законодавчо закріплених можливостях користуватися наданими правами. Л. Наливайко, розкриваючи тематику державного ладу в Україні, визначає спеціальні (юридичні) гарантії як правові форми, способи, засоби і методи, за допомогою яких реалізується, охороняється й захищається діяльність держави взагалі та діяльність державних органів державної влади зокрема, усуваються недоліки та встановлюється відповідальність за порушення чинного законодавства [3, с. 174]. Цікавою є позиція Є. Хазова, який стверджує, що під юридичними гарантіями слід розуміти визнання і закріплення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина у Конституції та інших нормативних актах держави та забезпечення їх реалізації всією правоохоронною діяльністю держави, суспільно-політичними організаціями, їх посадовими особами та самою особистістю [14, с. 146]. Узагальнюючи різні позиції вчених щодо категорії гарантій та спеціальних (юридичних) гарантій, визначимо, що спільним у більшості досліджень є те, що юридичні гарантії – це визначені на законодавчому рівні способи, засоби, умови, методи, які покликані реалізувати, охороняти й захищати права людини і громадянина.

Таким чином, спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на освіту людини і громадянина – це сукупність певних, визначених на законодавчому рівні умов, способів, засобів і методів, за допомогою яких кожна людина і громадянин може реалізувати, а в разі необхідності захищати свої конституційні права на освіту, а держава та

державні органи зобов'язані охороняти ці права, і в разі їх порушення встановлювати юридичну відповідальність.

Класифікуючи гарантії прав і свобод людини на загальні та правові, К. Волинка правові гарантії, в свою чергу, класифікує на нормативно-правові та інституційно-організаційні [15, с. 8-9], подібну ж класифікацію підтримує переважна кількість дослідників, в більшості визначаючи інституційно-організаційні гарантії як організаційно-правові. І оскільки рамки нашого дослідження не дозволяють широко розкрити всі аспекти юридичних гарантій конституційного права людини і громадянина на освіту, адже вони мають надто великий обсяг, тож зосередимо увагу лише на нормативно-правових гарантіях.

Так нормативно-правові гарантії конституційного права на освіту можна визначити як систему правових норм і засобів, закріплених Конституцією та чинним законодавством України, за допомогою яких забезпечується реалізація, охорона і захист конституційного права на освіту людини і громадянина.

Залежно від форми об'єктивації нормативно-правові гарантії, права на освіту поділять на: 1) конституційні; 2) галузеві (цивільні, адміністративні, кримінальні, цивільно-правові, адміністративно-правові тощо).

Характеризуючи конституційні гарантії права на освіту, зазначимо, що це – сукупність правових норм та механізмів, які містяться в тексті Основного Закону та є базою гарантування права на освіту в цілому, і, оскільки Конституція має найвищу юридичну силу в системі правових норм, то саме вона визначає фундаментальний порядок отримання освіти людиною та громадянином в країні.

Галузеві гарантії, в свою чергу, визначимо як сукупність правових норм відповідних галузей права (адміністративне, цивільне, кримінальне та ін.), які регулюють відносини в сфері права на освіту. Зазначена система правових норм має також важливе значення в системі права на освіту, адже у відповідних галузях права визначається для початку порядок утворення та функціонування навчального закладу, закладаються всі базові категорії демократичності освітньої галузі в країні, в разі порушення права на освіту, регламентуються способи та засоби захисту означеного права тощо.

Так, можна зазначити, що нормативно-правове гарантування конституційного права на освіту забезпечується в Україні, в першу чергу, Конституцією України та всією системою чинного законодавства (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, інформаційне та ін.).

Також нормативно-правові гарантії конституційного права на освіту можна класифікувати за змістом регулюючого впливу на матеріальні та процесуальні гарантії.

Матеріальні гарантії конституційного права на освіту – це норми права, які встановлюють як основні, так і додаткові засади конституційного права на освіту. Процесуальні гарантії містять норми права, які встановлюють юридичні обов'язки учасників освітніх правовідносин та визначають порядок притягнення їх до юридичної відповідальності за порушення відповідних норм.

Одним з необхідних елементів нормативно-правових гарантій є юридичні обов'язки [16, с. 141], які виникають між суб'єктами освітніх правовідносин.

Юридичний обов'язок у сфері конституційного права на освіту можна визначити як передбачену законодавством

обов'язкову поведінку всіх суб'єктів правовідносин в галузі освіти, спрямовану на забезпечення права на освіту.

Тож, відповідно, особа, яка має бажання отримати освіту, повинна дотримуватися всіх встановлених вимог законодавства з організації надання освітніх послуг, а навчальний заклад, що взяв на себе зобов'язання надати якісну освіту, має виконувати свої обов'язки перед суб'єктом навчання, в іншому випадку може набрати актуальності питання щодо негативної юридичної відповідальності.

Наступним важливим структурним елементом в системі нормативно-правових гарантій та гарантій в цілому є юридична відповідальність суб'єктів освітніх правовідносин. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері освіти передбачає негативну реакцію держави на правопорушення освітянського законодавства, виражену у відповідній правовій формі засудження як самого правопорушення, так і його суб'єкта. В першу чергу вона покликана забезпечити всіх учасників освітніх правовідносин дотримуватися правових норм, а у разі порушення понести відповідальність за скоєне.

Можна виокремити наступні види юридичної відповідальності за порушення освітянського законодавства: конституційно-правова, адміністративно-правова, кримінально-правова, цивільно-правова та дисциплінарна.

Щодо конституційно-правової відповідальності, то вона діє у вигляді узагальнених фундаментальних принципів [3, с. 181], адже Конституція України майже не містить санкцій за порушення права на освіту людини і громадянина, подібні санкції, переважно, розміщені в нормах адміністративного чи кримінального законодавства.

Адміністративно-правова відповідальність закріплена, наприклад, в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, відповідальність настає в разі порушення посадовими особами підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності встановленого порядку прийняття на навчання іноземців та осіб без громадянства (ст. 204 КУпАП) тощо [17].

Прикладом кримінальної відповідальності може бути порушення статті 183 Кримінального кодексу України, яка визначає покарання в разі незаконної відмови у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності чи незаконної вимоги оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах [18].

Цивільно-правова відповідальність може наступити в разі порушення суб'єктами освітніх правовідносин зобов'язань щодо сплати чи якості надання освітніх послуг тощо, регулюється нормами цивільного законодавства.

Дисциплінарна відповідальність настає за порушення трудової дисципліни працівника та регулюється нормами Кодексу законів про працю України (Гл. 10 КЗпПУ) [19] та ін.

Враховуючи вищезазначене, підкреслимо, що Українське законодавство містить основні норми, щодо різних видів юридичної відповідальності в системі освітніх правовідносин, але все ж таки залишаються значні прогалини в означеній системі. Так, наприклад, відсутнє визначення терміну «дисциплінарний проступок» у сфері освіти, законодавство не передбачає відповідальності працівників, керівників установ перед учнями [20, с. 60], залишаються питання стосовно відповідальності навчальної установи щодо забезпечення якості освіти тощо.

Без гарантій права, свободи та обов'язки людини і громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [21, с. 221]. Реальне гарантування конституційного права на освіту людини і громадянина в Україні визначає, в першу чергу, правовий статус особи в суспільстві та її можливість реалізувати себе як спеціаліста в певній галузі суспільної діяльності.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, значимо наступне:

1) спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на освіту людини і громадянина – це сукупність певних, визначених на законодавчому рівні умов, способів, засобів і методів, за допомогою яких кожна людина і громадянин може реалізувати, а в разі необхідності захищати свої конституційні права на освіту, а держава та державні органи зобов'язані охороняти ці права, і, в разі їх порушення, встановлювати юридичну відповідальність;

2) спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права на освіту людини і громадянина можна розділити на нормативно-правові та організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії конституційного права на освіту людини і громадянина можна класифікувати:

а) в залежності від форми об'єктивації на: 1) конституційні; 2) галузеві (цивільні, адміністративні, кримінальні, цивільно-правові, адміністративно-правові тощо);

б) за змістом регулюючого впливу на: 1) матеріальні гарантії; 2) процесуальні гарантії.

3) необхідними елементами нормативно-правових гарантій є юридичні обов'язки та юридична відповідальність.

4) нормативно-правове гарантування конституційного права на освіту забезпечується в Україні Конституцією та всією системою чинного законодавства (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, інформаційне та ін.).

Також, підкреслимо, що саме спеціальні гарантії носять фундаментальний характер, але лише у зв'язку з іншими гарантіями, адже лише взаємозв'язок та взаємодопомога може принести найвищий результат та якість.

Сучасна юридична наука має ще багато невирішених завдань, не менше їх і в системі конституційних гарантій права на освіту. Визначаючи конституційне право людини і громадянина на освіту як одне з першочергових, статус країни значно піднімається на міжнародній арені, адже досліджувана тематика є пріоритетною для будь-якої демократичної держави, тим більше, що у зв'язку з поширенням Болонського процесу, реформуванням та модернізацією освіти, актуальність питання гарантування прав людини і громадянина на освіту стає все більш вагомим.

Література:

1. Джепа Ю.А. Юридичні гарантії права на працю при припиненні трудових правовідносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Джепа Юлія Артурівна. – Луганськ, 2009. – 196 с.
2. Толкачев К.Б. Методологические и правовые основания реализации личных конституционных прав и свобод человека и гражданина и участие в ней органов внутренних дел / Толкачев Константин Борисович. – СПб.: С.-Петербург. акад. МВД РФ, 1997. – 193 с.
3. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л.Р. Наливайко. – Х.: Право, 2009. – 600 с.
4. Давтян Г.А. Право граждан российской федерации на образование: конституционно-правовое исследование: дис. ... кандидата

- юридических наук: 12.00.02 / Давтян Гурген Аргурович. – Москва, 2012. – 200 с.
5. Кучинский В.А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. – М.: Юрид. лит., 1978. – 207 с.
 6. Воеводин Л.Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе: монография / Л.Д. Воеводин. – М.: Изд. МГУ, 1987. – 343 с.
 7. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Харків: Право, 1997. – 64 с.
 8. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Заворотченко Тетяна Миколаївна. – К., 2002. – 222 с.
 9. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с.
 10. Нерсесянц В.С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан / В.С. Нерсесянц // В кн. Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации / отв. ред. В.С. Нерсесянц. – М.: Юрид. лит., 1990. – 320 с.
 11. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров ; общ. ред. М.Ю. Тихомиров. – М.: [б.и.], 1999. – 526 с.
 12. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Боняк Валентина Олександрівна. – К., 2005. – 207 с.
 13. Егупова М.А. Конституционно-правовой механизм обеспечения права на образование лиц с ограниченными возможностями здоровья: диссертация кандидата юридических наук: 12.00.02 / Егупова Марина Александровна. – Краснодар, 2012. – 226 с.
 14. Хазов Е.Н. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России: теоретические основы и проблемы реализации: диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.02 / Хазов Евгений Николаевич. – Москва, 2011. – 500 с.
 15. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питаня теорії і практики: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волинка Катерина Григорівна. – К., 2000. – 16 с.
 16. Мілова Т.М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Мілова Тетяна Миколаївна. – К., 2008. – 211 с.
 17. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
 18. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
 19. Кодекс законів про працю України 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
 20. Шенкнехт О.В. Проблеми правового регулювання відповідальності у сфері освіти / О.В. Шенкнехт // Управління школою. – 2012. – №22-24. – С. 57-61.
 21. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. / О.Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, перероб і доп. – Х.: Еспада, 2009. – 752 с.

Кулинич О. А. Специальные (юридические) гарантии конституционного права на образование человека и гражданина в Украинском государстве: понятие и система

Аннотация. В статье анализируется сущность специальных (юридических) гарантий конституционного права на образование человека и гражданина в Украине. Автором раскрыта классификация гарантий в целом, которую начали разрабатывать еще ученые советских времен. Подытоживая различные позиции ученых относительно категории гарантий и специальных (юридических) гарантий, автор дал собственное определение специальных (юридических) гарантий конституционного права на образование человека и гражданина. В системе специальных (юридических) гарантий конституционного права на образование человека и гражданина выделены нормативно-правовые и организационно-правовые гарантии. Представлена классификация нормативно-правовых гарантий. Подчеркнуто, что именно специальные гарантии носят фундаментальный характер, но лишь в связи с другими гарантиями.

Ключевые слова: гарантии, общесоциальные гарантии, специальные (юридические) гарантии, специальные (юридические) гарантии конституционного права на образование человека и гражданина, организационно-правовые гарантии, нормативно-правовые гарантии, конституционные гарантии, отраслевые гарантии, юридическая обязанность, юридическая ответственность.

Kulinich O. Special (legal) guarantees of constitutional right to the education of man and citizen in the Ukrainian state: concept and system

Summary. The essence of special (legal) guarantees of the constitutional right to the education of man and citizen in Ukraine is analyzed in the article. The classification of guarantees in general, which was begun by scientists of Soviet times, is disclosed by the author. Summing up the different positions of the scientists concerning the category of guarantees and special (legal) guarantees, the author gave his own definition of special (legal) guarantees of the constitutional right to the education of man and citizen. The normative and legal and the organizational and legal guarantees are highlighted in the system of special (legal) guarantees of the constitutional right to the education of man and citizen. The classification of the normative and legal guarantees is given. It is emphasized that these special guarantees are fundamental, but only in conjunction with other guarantees.

Key words: guarantees, general social guarantees, special (legal) guarantees, special (legal) guarantees of the constitutional right to the education of man and citizen, organizational and legal guarantees of, normative and legal guarantees, constitutional guarantees, branch guarantees, legal obligation, legal liability.